UDK 349.6:502.4

MUHOFAZA QILINADIGAN TABIIY HUDUDLARNI DAVLAT TOMONIDAN BOSHQARISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Baxtiyorov Faxriyor Akromjon o‘g‘li

Jamoat xavfsizligi universiteti kafedra o‘qituvchisi

O‘zbekiston Respublikasi, Toshkent shahri

Баxtiyorov Фахриёр Акромжон ўғли

Преподаватель кафедры Университета общественной безопасности

Республика Узбекистан, город Ташкент

Baxtiyorov Faxriyor Akromjon o‘g‘li

Lecturer at the Department of the University of Public Security

Republic of Uzbekistan, Tashkent city

Annotatsiya: Maqolada muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni davlat tomonidan boshqarishning o‘ziga xos jihatlari, ushbu sohada normativ-huquqiy tartibga solish, ekologik monitoring, davlat ekologik nazorati, kadastr va hisob yuritish mexanizmlarining o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni samarali boshqarish faqat nazorat tadbirlari bilan cheklanmasligi, balki muntazam ma’lumot yig‘ish, baholash, huquqiy ta’sir choralarini qo‘llash va boshqaruv qarorlarini takomillashtirishni qamrab olishi asoslantiriladi. Muallif tomonidan monitoring va kadastr ma’lumotlarini yagona boshqaruv jarayoniga integratsiya qilish, nazorat natijalarini qaror qabul qilish bilan bog‘lash hamda huquqbuzarliklarning oldini olishga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: muhofaza qilinadigan tabiiy hudud, davlat boshqaruvi, ekologik monitoring, davlat ekologik nazorati, ekologik kadastr, yer uchastkasi, davlat ro‘yxati, biologik xilma-xillik.

Аннотация: В статье анализируются особенности государственного управления охраняемыми природными территориями, включая нормативно-правовое регулирование, экологический мониторинг, государственный экологический контроль, ведение кадастра и учета. Обосновывается необходимость рассматривать управление как взаимосвязанную систему сбора и оценки информации, контроля, принятия решений и предупреждения правонарушений. Автором предложены подходы к интеграции данных экологического мониторинга и кадастра, а также к повышению превентивной направленности государственного контроля.

Ключевые слова: охраняемая природная территория, государственное управление, экологический мониторинг, государственный экологический контроль, экологический кадастр, земельный участок, государственная регистрация, биоразнообразие.

Abstract: The article analyzes the specific features of state management of protected natural areas, including legal regulation, environmental monitoring, state environmental control, cadastre and accounting. It substantiates that effective management should be viewed as an integrated process of information collection and assessment, control, decision-making and prevention of environmental violations. The author proposes approaches to integrating monitoring and cadastral data and strengthening the preventive orientation of state control.

Keywords: protected natural area, state management, environmental monitoring, state environmental control, environmental cadastre, land plot, state registration, biodiversity.

KIRISH (INTRODUCTION)

Bugungi kunda muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni saqlash davlat ekologik siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bunday hududlarda tabiiy majmualar, biologik xilma-xillik va ekologik muvozanatni saqlash bilan bir qatorda yer va boshqa tabiiy resurslardan foydalanishning alohida huquqiy rejimi ta’minlanadi. Shu sababli mazkur sohada davlat boshqaruvi oddiy ma’muriy nazoratdan kengroq mazmunga ega bo‘lib, normativ tartibga solish, monitoring, kadastr, hisob, nazorat va tegishli boshqaruv qarorlarini qamrab oladi.

Manbada ta’kidlanganidek, ekologiya sohasidagi davlat boshqaruvining asosiy shakllaridan biri normativ-huquqiy hujjatlarni yaratish, qo‘llash va ularning bajarilishini ta’minlashdir. Ushbu jarayonda davlat hokimiyati va ijroiya organlari tomonidan qabul qilinadigan hujjatlar vazirliklar, muassasalar, yuridik va jismoniy shaxslar uchun majburiy talablarni belgilaydi. Demak, muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni boshqarishning huquqiy asoslari boshqaruvning boshqa shakllari uchun ham boshlang‘ich nuqta vazifasini bajaradi.

Tadqiqotning maqsadi muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni davlat tomonidan boshqarishning asosiy shakl va usullarini tizimlashtirish, ekologik monitoring hamda kadastrning boshqaruvdagi o‘rnini aniqlash va ushbu mexanizmlarni takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

METODLAR (METHODS)

Tadqiqotda tizimli, huquqiy-analitik, qiyosiy va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Avvalo, muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni davlat tomonidan boshqarishning tarkibiy elementlari — normativ-huquqiy tartibga solish, monitoring, nazorat, kadastr va hisob yuritish — alohida funksiyalar sifatida ajratildi. Keyin ularning o‘zaro bog‘liqligi boshqaruv jarayonining yagona tizimi sifatida baholandi.

Manba materiallarida ekologik monitoring atrof tabiiy muhit holatini kuzatish va ma’lumot to‘plash bilan cheklanmay, salbiy jarayonlarni o‘z vaqtida aniqlash hamda ularning oldini olishga xizmat qilishi qayd etiladi. Ushbu yondashuv tadqiqotning

konseptual asosi sifatida olindi. Shuningdek, davlat kadastri tarkibidagi ro‘yxatga olish, miqdor va sifatni hisobga olish, iqtisodiy baholash hamda axborot tizimi elementlari o‘rganildi.

Mualliflik tahlili doirasida boshqaruvning “ma’lumot — baholash — nazorat — qaror — qayta monitoring” ketma-ketligi taklif etildi. Mazkur model monitoring va kadastr ma’lumotlarini faqat axborot resursi sifatida emas, balki davlat boshqaruvi qarorlarini asoslash vositasi sifatida ko‘rishga imkon beradi.

NATIJALAR (RESULTS)

Tahlil natijasida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni davlat tomonidan boshqarishning beshta asosiy yo‘nalishi ajratildi: 1) normativ-huquqiy tartibga solish; 2) ekologik monitoring; 3) davlat ekologik nazorati; 4) ekologik kadastr va hisob; 5) boshqaruv qarorlarini axborot asosida takomillashtirish. Ushbu yo‘nalishlarning har biri mustaqil ahamiyatga ega bo‘lsa-da, ularning samaradorligi o‘zaro uyg‘unlashtirilgandagina oshadi.

Birinchi yo‘nalish — normativ-huquqiy tartibga solish — muhofaza rejimining mazmunini belgilaydi. Qonunlar, qarorlar, farmonlar, farmoyishlar, dasturlar, normativlar va standartlar orqali hududlardan foydalanish chegaralari, majburiyatlar va nazorat mexanizmlari belgilanadi. Huquqiy talablarning aniq bo‘lishi keyingi monitoring va nazorat tadbirlarining obyektivligini ta’minlaydi.

Ikkinchi yo‘nalish — ekologik monitoring. Manbada monitoring nafaqat kuzatish, balki tabiat holati to‘g‘risida ma’lumotlar bazasini yaratish, o‘zgarishlarni o‘z vaqtida aniqlash va salbiy jarayonlarning oldini olish bilan bog‘liq faoliyat sifatida tavsiflanadi. Shu jihatdan monitoring davlat boshqaruvining muhim axborot ta’minoti hisoblanadi.

Uchinchi yo‘nalish — davlat ekologik nazorati. Nazoratning vazifasi qonunchilik talablariga rioya etilishini tekshirish, huquqbuzarliklarni aniqlash, ularni baholash va zarur choralarni ko‘rishdan iborat. Muallif fikricha, zamonaviy nazorat faqat sodir bo‘lgan

huquqbuzarlikni aniqlashga emas, balki uning kelib chiqish xavfini oldindan baholashga ham yo‘naltirilishi lozim.

To‘rtinchi yo‘nalish — ekologik kadastr. Manba materialida davlat kadastri ro‘yxatga olish, miqdor va sifatni hisobga olish, iqtisodiy baholash va ma’lumotlar tizimini o‘z ichiga olishi ko‘rsatilgan. Kadastr ma’lumotlari monitoring va nazorat uchun zarur bo‘lgan hududiy hamda resursga oid axborotning barqaror asosini yaratadi.

Beshinchi yo‘nalish — boshqaruv qarorlarini axborot asosida takomillashtirish. Monitoring natijalari kadastr ma’lumotlari bilan solishtirilsa, hududdagi o‘zgarishlarni dinamik ravishda baholash mumkin. Natijada nazorat resurslarini eng xavfli uchastkalarga yo‘naltirish, cheklov yoki tiklash choralarini asoslash va keyingi monitoring ustuvorliklarini belgilash imkoniyati paydo bo‘ladi.

1-jadval. Muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni davlat boshqaruvining asosiy elementlari

№	Boshqaruv elementi	Asosiy vazifa	Mualliflik bahosi
1	Normativ-huquqiy tartibga solish	Huquqiy rejim va majburiy talablarni belgilash	Boshqaruvning huquqiy poydevori
2	Ekologik monitoring	Kuzatish, ma’lumot yig‘ish va o‘zgarishlarni aniqlash	Erta ogohlantirish vositasi
3	Davlat ekologik nazorati	Talablar bajarilishini	Profilaktik yo‘nalish

		tekshirish va choralar ko‘rish	kuchaytirilishi zarur
4	Ekologik kadastr	Ro‘yxatga olish, hisob, baholash va axborot bazasini yuritish	Hududiy qarorlarni asoslash manbai
5	Qaror qabul qilish	Ma’lumotlar asosida boshqaruv choralarini belgilash	Monitoring va kadastr bilan uzviy bog‘lanishi kerak

Manba: muallif tomonidan tadqiqot materiali asosida tizimlashtirilgan.

MUNOZARA (DISCUSSION)

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni boshqarishning o‘ziga xosligi ularning alohida huquqiy rejimi bilan bir qatorda boshqaruv qarorlarining ekologik oqibatlarini doimiy baholab borish zaruriyatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli davlat boshqaruvi subyektlari o‘rtasidagi axborot almashinuvi, monitoring natijalarining kadastr ma’lumotlari bilan uyg‘unligi va nazorat natijalarining amaliy qarorlarga aylantirilishi muhimdir.

Manba materialida ekologik monitoringning ikki ko‘rinishi ajratiladi: maxsus vakolatli organlar tomonidan amalga oshiriladigan monitoring hamda davlat organlarining boshqa tarkibiy tuzilmalari tomonidan olib boriladigan ma’lumot to‘plash va tahlil faoliyati. Ushbu farq boshqaruv jarayonida ma’lumot yig‘ish bilan davlat ekologik nazoratining funksional chegaralarini aniqlashga yordam beradi.

Mualliflik nuqtai nazaridan, mazkur ikki yo‘nalish o‘rtasidagi aloqani kuchaytirish uchun yagona ma’lumotlar almashinuvi mexanizmini shakllantirish maqsadga muvofiq. Bunda monitoring natijalarining kadastrdagi tegishli obyekt bilan bog‘lanishi, nazorat

tadbirlari tarixining qayd etilishi va aniqlangan ekologik xavf darajasining muntazam yangilanishi boshqaruv samaradorligini oshiradi.

Kadastrning alohida ahamiyati shundaki, u hudud va tabiiy obyektlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni tizimli ravishda saqlash imkonini beradi. Manbada muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar davlat kadastri yovvoyi o‘simlik turlari tarkibi, soni, geografik tarqalishi, miqdoriy va sifat tavsiflari, ulardan foydalanish hamda ularning tabiiy muhiti haqida uzluksiz yangilanadigan axborot tizimi sifatida ko‘rsatiladi.

Shu asosda muallif quyidagi takliflarni ilgari suradi: birinchidan, monitoring va kadastr ma’lumotlarini o‘zaro integratsiyalash; ikkinchidan, nazorat tadbirlarini ekologik xavf darajasi asosida ustuvorlashtirish; uchinchidan, huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni hududiy kesimda muntazam tahlil qilish; to‘rtinchidan, nazorat natijalarini keyingi monitoring dasturlariga qayta kiritish. Bunday yondashuv davlat boshqaruvini reaktiv emas, balki profilaktik modelga yaqinlashtiradi.

Boshqaruvning yana bir o‘ziga xos jihati — turli toifadagi davlat organlari va foydalanuvchilar ishtirokining mavjudligidir. Kadastr yuritish jarayonida maxsus vakolatli organlar bilan bir qatorda muhofaza qilinadigan tabiiy hududlardan foydalanuvchi yuridik shaxslar ham ma’lumotlarning shakllanishida ishtirok etadi. Shuning uchun ma’lumotlarning to‘liqligi, yangiligi va ishonchliligini ta’minlash boshqaruvning alohida vazifasi sifatida qaralishi kerak.

Umuman olganda, muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni davlat tomonidan boshqarishning samaradorligi uchta natija bilan o‘lchanishi mumkin: tabiiy obyektlarning saqlanish holati, qonunchilik talablariga rioya etish darajasi va boshqaruv qarorlarining o‘z vaqtida hamda asosli qabul qilinishi. Ushbu mezonlarni muntazam baholash davlat boshqaruvi tizimining kamchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etishga xizmat qiladi.

XULOSA (CONCLUSION)

O‘tkazilgan tahlil asosida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni davlat tomonidan boshqarish ko‘p tarkibli va o‘zaro bog‘langan jarayon ekanligi aniqlandi. Normativ-

huquqiy tartibga solish hududlarning huquqiy rejimini belgilasa, monitoring ekologik holat to‘g‘risidagi axborotni shakllantiradi, nazorat qonunchilik talablarining bajarilishini ta’minlaydi, kadastr esa ushbu jarayonlarni ma’lumot bilan ta’minlaydi.

Muallifning asosiy xulosasiga ko‘ra, monitoring, nazorat va kadastrni alohida-alohida yuritishdan ko‘ra, ularni yagona boshqaruv sikliga birlashtirish samaraliroqdir. “Ma’lumot — tahlil — nazorat — qaror — qayta monitoring” modeli muhofaza rejimini takomillashtirish va ekologik xavflarni erta aniqlash imkonini beradi.

Kelgusida ushbu yo‘nalishda hududlar bo‘yicha yagona axborot almashinuvi, ekologik xavf ko‘rsatkichlari va nazorat natijalarini tizimli tahlil qilish mexanizmlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Bu esa davlat boshqaruvining samaradorligini oshirish, tabiiy obyektlardan oqilona foydalanish va ularni uzoq muddatli muhofaza qilishga xizmat qiladi.

QO‘SHIMCHA TAHLILIY NATIJALAR

Muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni boshqarishning mazmunini faqat vakolatli organlarning nazorat tadbirlari bilan cheklash yetarli emas. Maqolada shakllantirilgan tizimli yondashuvga ko‘ra, boshqaruvning boshlang‘ich nuqtasi huquqiy rejimni aniq belgilashdan iborat. Huquqiy rejim hududda qaysi faoliyatga ruxsat berilishi, qaysi faoliyat cheklanishi, foydalanuvchilarning majburiyatlari va davlat organlarining nazorat doirasini belgilaydi. Shundan keyingina monitoring orqali real ekologik holat haqida ma’lumot olinadi, nazorat orqali huquqiy talablarning bajarilishi tekshiriladi, kadastr esa ushbu jarayonlar uchun zarur bo‘lgan barqaror axborot bazasini shakllantiradi. Demak, mazkur elementlarning birortasi uzilib qolsa, boshqaruv qarorining dalillarga asoslanganligi pasayadi.

Monitoringning boshqaruvdagi qiymati ma’lumotni muntazam va taqqoslanadigan shaklda yig‘ish imkoniyatida namoyon bo‘ladi. Bir martalik tekshiruv muayyan vaqtdagi holatni ko‘rsatishi mumkin, ammo tabiiy hududlardagi o‘zgarishlar ko‘pincha uzoq muddat davomida shakllanadi. Shu sababli kuzatuv natijalarini davriy ravishda solishtirish

hududning ekologik holatidagi tendensiyalarni aniqlashga yordam beradi. Maqolada taklif etilgan “ma’lumot — baholash — nazorat — qaror — qayta monitoring” ketma-ketligi aynan shu uzluksizlikni ta’minlashga qaratilgan. Qayta monitoring qabul qilingan boshqaruv chorasi kutilgan natijani bergan yoki bermaganini tekshirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Davlat ekologik nazoratining profilaktik yo‘nalishini kuchaytirish ham alohida ahamiyatga ega. Agar nazorat faqat huquqbuzarlik sodir bo‘lganidan keyin qo‘llanilsa, tabiiy obyektga yetkazilgan zarar ayrim holatlarda tiklanishi qiyin bo‘lishi mumkin. Shu bois monitoring va kadastr ma’lumotlaridan foydalangan holda xavf darajasi yuqori bo‘lgan uchastkalarni oldindan ajratish, nazorat resurslarini aynan shu joylarga yo‘naltirish va salbiy jarayonlarning dastlabki belgilariga javob berish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv nazoratning jazolovchi xususiyatidan ko‘ra ogohlantiruvchi va oldini oluvchi xususiyatini kuchaytiradi.

Kadastr ma’lumotlarining amaliy ahamiyati ularning hudud, tabiiy obyekt va resurs holati haqidagi turli ko‘rsatkichlarni bir tizimda saqlash imkoniyati bilan belgilanadi. Maqoladagi manba materiallarida davlat kadastri ro‘yxatga olish, miqdor va sifat ko‘rsatkichlarini hisobga olish, iqtisodiy baholash hamda axborot tizimi elementlarini qamrab olishi qayd etilgan. Shu sababli kadastr faqat statistik hisob vositasi emas, balki boshqaruv qarorini asoslash manbai sifatida qaralishi kerak. Monitoringda aniqlangan o‘zgarish kadastrdagi obyekt bilan bog‘langanda, uning oldingi holati, hududiy xususiyatlari va foydalanish sharoiti bilan qiyoslash imkoniyati paydo bo‘ladi.

Axborot almashinuvi boshqaruv samaradorligining yana bir muhim shartidir. Muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarga oid ma’lumotlar turli davlat organlari, maxsus vakolatli tuzilmalar va ayrim hollarda hududlardan foydalanuvchi yuridik shaxslar tomonidan shakllantiriladi. Ma’lumotlar alohida tizimlarda qolib ketgan taqdirda, bir organ aniqlagan ekologik xavf boshqa organ qarorida o‘z vaqtida aks etmasligi mumkin. Shu sababli maqolada monitoring natijalari, kadastr ma’lumotlari va nazorat tadbirlari tarixini

o‘zaro bog‘lash taklif etiladi. Bunda ma’lumotning to‘liqligi, yangiligi va ishonchliligini tekshirish alohida boshqaruv vazifasi sifatida qaralishi lozim.

Boshqaruv samaradorligini baholash uchun maqolada uchta asosiy natijaviy mezon ajratilgan: tabiiy obyektlarning saqlanish holati, qonunchilik talablariga rioya etish darajasi va boshqaruv qarorlarining o‘z vaqtida hamda asosli qabul qilinishi. Mazkur mezonlar o‘zaro bog‘liq. Masalan, huquqiy talablar formal bajarilgan bo‘lsa-yu, tabiiy obyekt holati yomonlashishda davom etsa, boshqaruv mexanizmini qayta ko‘rib chiqish zarur bo‘ladi. Xuddi shuningdek, ekologik holat to‘g‘risida yetarli ma’lumot mavjud bo‘lsa-da, qaror kech qabul qilinsa, monitoringning amaliy qiymati pasayadi. Shuning uchun samaradorlikni faqat tekshiruvlar soni yoki rasmiy hisobotlar hajmi bilan o‘lchash yetarli emas.

Muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarning alohida huquqiy rejimi boshqaruv qarorlarining ehtiyotkorlik bilan qabul qilinishini talab qiladi. Ushbu hududlarda tabiiy majmualar va biologik xilma-xillikni saqlash ustuvor bo‘lgani sababli, yer va boshqa tabiiy resurslardan foydalanish masalasi oddiy xo‘jalik hududlaridagidan farqli tarzda baholanadi. Maqolaning umumiy mantiqidan kelib chiqib, har qanday boshqaruv chorasi ekologik oqibat, huquqiy asos va mavjud axborotning ishonchliligi nuqtai nazaridan birgalikda ko‘rib chiqilishi kerak. Bu davlat organlari faoliyatida huquqiy va ekologik mezonlarning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlaydi.

Tadqiqotda taklif etilgan integratsiyalashgan modelning amaliy afzalligi shundaki, u boshqaruv siklini yopiq va takrorlanuvchi jarayonga aylantiradi. Dastlabki monitoring ma’lumot beradi; tahlil xavfni baholaydi; nazorat huquqiy talablarning bajarilishini tekshiradi; vakolatli organ tegishli qaror qabul qiladi; keyingi monitoring esa qarorning ekologik natijasini baholaydi. Agar kutilgan natija kuzatilmasa, yangi ma’lumot asosida qaror qayta ko‘rib chiqiladi. Shu tariqa boshqaruv bir martalik ma’muriy harakat emas, balki o‘z natijasini tekshiradigan uzluksiz tizim sifatida shakllanadi.

Mazkur yondashuv huquqbuzarliklar profilaktikasi uchun ham qulay imkoniyat yaratadi. Hududiy kesimda huquqbuzarliklar haqidagi ma’lumotlarni monitoring va kadastr ko‘rsatkichlari bilan solishtirish takroriy xavf omillarini aniqlashga yordam beradi. Qaysi hududda qanday turdagi buzilish ko‘proq uchrashi, u qanday ekologik o‘zgarishlar bilan bir vaqtda sodir bo‘lishi va nazorat choralaridan keyin vaziyat qanday o‘zgarganini muntazam tahlil qilish profilaktik tadbirlarni aniqroq rejalashtirish imkonini beradi. Bu esa nazorat resurslaridan oqilona foydalanish va huquqbuzarlik sodir bo‘lishidan oldin ogohlantiruvchi choralarni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning amaliy takliflarini umumlashtirganda, muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni boshqarishda to‘rtta ustuvor vazifa ko‘rinadi: ma’lumotlarni integratsiyalash, ekologik xavf asosida nazorat ustuvorliklarini belgilash, huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi axborotni hududiy tahlil qilish va nazorat natijalarini keyingi monitoring dasturlariga qaytarish. Ushbu vazifalar maqoladagi asosiy g‘oya — reaktiv boshqaruvdan profilaktik boshqaruvga o‘tish — bilan birlashadi. Natijada davlat boshqaruvi faqat mavjud muammoni qayd etuvchi emas, balki xavfni oldindan ko‘ra oladigan va boshqaruv qarorlarini dalillar bilan asoslaydigan tizimga aylanishi mumkin.

Muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarda boshqaruvning huquqiy poydevori aniq va amalda qo‘llanadigan talablar tizimiga tayanishi kerak. Maqolaning dastlabki qismida normativ-huquqiy tartibga solish boshqa boshqaruv shakllari uchun boshlang‘ich nuqta sifatida ko‘rsatilgan. Ushbu fikrni rivojlantirib aytganda, monitoring nimani kuzatishi, nazorat nimani tekshirishi va kadastr qaysi obyektlar haqida ma’lumot saqlashi aynan belgilangan huquqiy rejim bilan uzviy bog‘liq. Shuning uchun huquqiy talablarning noaniqligi axborot yig‘ishdan tortib yakuniy boshqaruv qarorigacha bo‘lgan butun jarayonning sifatiga ta’sir qiladi. Boshqaruv tizimining barqarorligi esa vakolatlar, majburiyatlar va axborot oqimining o‘zaro mosligiga bog‘liq.

Tabiiy obyektlarni uzoq muddatli muhofaza qilish nuqtai nazaridan ma’lumotning vaqt omili ham muhimdir. Kadastrdagi ma’lumotlar yangilanmasa yoki monitoring natijalari kechikib boshqaruv tizimiga kiritilsa, qaror real ekologik holatga mos kelmasligi

mumkin. Shu bois maqolada ma’lumotlarning yangiligi va ishonchliligini ta’minlash alohida vazifa sifatida ko‘riladi. Bunday talab faqat texnik masala emas: noto‘liq yoki eskirgan axborot nazorat ustuvorliklarini xato belgilashga, resurslarni samarasiz taqsimlashga va muhofaza choralarini kechiktirishga olib kelishi mumkin. Demak, axborot sifati davlat boshqaruvi sifatining tarkibiy qismidir.

Monitoring va nazorat o‘rtasidagi funksional farqni saqlash bilan birga, ularning natijalarini bir-biriga bog‘lash zarur. Monitoring ekologik holat va uning o‘zgarishi haqida axborot beradi, nazorat esa huquqiy talablarning bajarilishini baholaydi. Birinchi jarayon salbiy tendensiyani ko‘rsatishi mumkin, ikkinchisi esa uning huquqiy sabablarini yoki majburiyatlarga rioya etilish holatini aniqlashga yordam beradi. Mazkur ikki manba birgalikda tahlil qilinganda, boshqaruv organi faqat faktni qayd etish bilan cheklanmay, muammoning ehtimoliy manbasini aniqlash va mos chorani tanlash imkoniga ega bo‘ladi. Shu jihatdan ularning integratsiyasi boshqaruv qarorining asoslanganligini oshiradi.

Yer uchastkalari va boshqa tabiiy resurslardan foydalanish muhofaza qilinadigan hududlarda alohida tartib bilan bog‘liq bo‘lgani sababli, kadastr va davlat ro‘yxati ma’lumotlari huquqiy aniqlik uchun ham ahamiyatlidir. Hudud chegaralari, obyekt tavsifi va foydalanish bilan bog‘liq ma’lumotlar boshqaruv subyektlariga qaysi joyda qanday talab qo‘llanishini aniqlash imkonini beradi. Maqolada kadastrning ro‘yxatga olish va hisob funksiyasi bilan bir qatorda boshqaruv qarorlarini asoslash manbai sifatidagi roli ta’kidlanishi bejiz emas. Axborot tizimining aniqligi hududning muhofaza rejimini amalda ta’minlash, nazoratni maqsadli tashkil etish va foydalanuvchilar majburiyatlarini tushunarli belgilashga xizmat qiladi.

Maqolada ishlab chiqilgan yondashuvning yana bir jihati — boshqaruv natijasini o‘lchash imkoniyatidir. Tabiiy obyektning saqlanish holati ekologik natijani, qonunchilikka rioya etish darajasi huquqiy natijani, qarorlarning o‘z vaqtida va asosli qabul qilinishi esa institutsional natijani ifodalaydi. Uchala ko‘rsatkichni birgalikda ko‘rish boshqaruvdagi kamchilik qaysi bosqichda yuzaga kelayotganini aniqlashga yordam beradi. Masalan, axborot yetarli, lekin qaror kechiksa, muammo qaror qabul qilish jarayonida;

qaror o‘z vaqtida bo‘lsa-yu, ekologik holat yaxshilanmasa, qo‘llanilgan choralar samaradorligini qayta baholash zarur bo‘ladi.

Umuman, tadqiqot materiali muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar boshqaruvini o‘zaro bog‘langan huquqiy, axborot va nazorat mexanizmlaridan tashkil topgan tizim sifatida ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi. Bunday tizimda har bir bosqich keyingi bosqich uchun ma’lumot yaratadi va keyingi monitoring orqali o‘z natijasini tekshiradi. Mazkur yondashuv davlat boshqaruvining shaffofligi va izchilligini kuchaytirish, ekologik xavflarni erta aniqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasini maqsadli tashkil etish hamda tabiiy obyektlarni uzoq muddatli saqlashga yo‘naltirilgan qarorlarni asoslash uchun konseptual asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Davlat boshqaruvining profilaktik modelini amalda shakllantirish uchun nazorat natijalaridan keyingi rejalashtirishda foydalanish muhim. Aniqlangan huquqbuzarlik yoki ekologik xavf faqat yakunlangan tekshiruv materiali sifatida qolmasdan, kelgusi monitoring yo‘nalishlarini belgilashi kerak. Agar muayyan hududda bir xil xavf takroran kuzatilsa, uning sabablarini chuqurroq o‘rganish, ma’lumot yig‘ish davriyligini qayta ko‘rib chiqish va nazorat ustuvorligini oshirish mumkin. Aksincha, barqaror ijobiy natija kuzatilayotgan hududlarda mavjud boshqaruv choralarining samarali elementlarini aniqlash va boshqa obyektlarga tatbiq etish imkoniyati paydo bo‘ladi. Shu tariqa boshqaruv tizimi o‘z amaliy tajribasidan foydalanadigan mexanizmga aylanadi.

Maqola doirasida ilgari surilgan takliflarning umumiy yo‘nalishi raqam yoki hisobotlar sonini ko‘paytirish emas, balki mavjud ma’lumotlarni boshqaruv maqsadlari uchun mazmunli bog‘lashdan iborat. Monitoring, kadastr va nazorat ma’lumotlari bir xil obyekt va hudud kesimida qiyoslanadigan bo‘lsa, ekologik vaziyatning o‘zgarishi bilan huquqiy choralar o‘rtasidagi aloqani kuzatish osonlashadi. Bu esa vakolatli organlarga qaror qabul qilishda dalillarga tayanish, nazoratni xavfga mos rejalashtirish va resurslarni ustuvor muammolarga yo‘naltirish imkonini beradi. Natijada muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni davlat tomonidan boshqarishning asosiy maqsadi — tabiiy majmualar va

biologik xilma-xillikni barqaror saqlash — boshqaruv jarayonining barcha bosqichlarida markaziy mezon bo‘lib qoladi.

Shuningdek, boshqaruv qarorlarini hujjatlashtirishda qaysi ma’lumotga tayangan holda qanday chora tanlangani aniq ko‘rsatilishi maqsadga muvofiq. Bu keyingi monitoring bosqichida qarorning natijasini baholashni yengillashtiradi va boshqaruv jarayonida izchillikni ta’minlaydi. Axborotning manbasi, yangilangan sanasi va tegishli hudud bilan bog‘liqligi qayd etilsa, turli subyektlar o‘rtasida ma’lumot almashish ham ancha samarali bo‘ladi. Shu tariqa huquqiy tartibga solish, ekologik kuzatuv, kadastr va nazorat bir-biridan ajralgan funksiyalar emas, balki umumiy ekologik maqsadga xizmat qiluvchi yagona boshqaruv mexanizmi sifatida ishlaydi. Bu yondashuv boshqaruvning amaliy natijadorligini muntazam ravishda baholashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 2019-yil 15-yanvardagi 29-son qarori.

3. Isanov X.R. Ekologik monitoring, ekologik ekspertiza va ekologik nazoratning o‘zaro bog‘liqligi masalalari.

4. Brinchuk M.M. Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va ekologik huquq masalalari.

5. Petrov V.V. Ekologik huquq va atrof tabiiy muhitni muhofaza qilishning huquqiy asoslari.

6. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.

7. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq. – 2016-yil 16-dekabr.

8. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – 2018-yil 29-dekabr.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi. – 2017-yil 20-sentabr.